

Varga Béla: *Dávid Ferenc és az unitárius vallás*. Bp. 1979. 164 l.

Dávid Ferenc vértanúhalálának négyszáz éves évfordulóján a Magyarországi Unitárius Egyház e kötet megjelentetésével kívánt emléket állítani egyházalapító püspökének. A kegyelettel emlékező utódok hódolatának kifejezésvágya szerencsés gondolattal társult — dr. Varga Béla Dávid Ferencről szóló megemlékezésének és hittani tanulmányának másodszori kiadásával —, s egy épp időszerű és hiánypótló, vallásunkat ismertető könyv közreadását eredményezte.

A munka szerzője — Varga Béla — 1886-ban született Tordán. Unitárius, értelmiségi család gyermeke. Apja — Varga Dénes — a tordai unitárius gimnázium igazgatója, nyelvész és lelkes híve a darwinizmusnak. Varga Béla — feltehetően apai hatásra — tanári pályán indul (latin—görög szakon), de érdeklődése korán a filozófia és pedagógia felé fordul. Bölcsészdoktori oklevelet szerez, majd Berlinben, Lipcsében és Genfben folytat további bölcséleti tanulmányokat. 1923 és 1938 között a kolozsvári unitárius teológiai akadémia professzora. Vallásbölcséletet és hittant ad elő. Ennek az időszaknak hittani előadásait tartalmazza a kötetünk központi részét alkotó *Hit és vallás* c. munka. Eredetileg kéziratban maradt anyagát — a szerző halála után — a hálás tanítvány, dr. Erdő János rendezte sajtó alá 1948-ban Kolozsváron.

Mintegy tíz éves egyházi főjegyzősége után, 1938-ban püspökké választják. Püspökségének rövid, mindössze 1940-ig terjedő korszakából származik jelen kötetünk címadó tanulmánya, a Dávid Ferenc halálának 360 évfordulójára írt történeti megemlékezés, amely 1939-ben hangzott el Kolozsvárt.

Egyházfői tiszteréről már a következő év őszén lemond, s a kolozsvári egyetem neveléstudományi tanszékének tanára lesz. Korának jeles — a Magyar Tudományos Akadémia tagságával is elismert — gondolkodója fiatalon, 1942-ben hunyt el.

A hittani előadások anyagát egybefoglaló tanulmánynak mintegy bevezetőjéül szolgáló történeti megemlékezés — Dávid Ferenc és az unitárius vallás — négy rövid fejezetben lényegi áttekintését adja Dávid Ferenc radikális reformációjának, s összegezi az unitarizmus jelentőségét. Varga Béla észrevételeinek, megállapításainak értékét nem kezdte ki az idő. Dávid Ferenc mondanivalója négy évszázad távolából is figyelemreméltó és tanulságos. Itt mindössze két — ma is érvényes, s az unitarizmus lényegét érintő — megállapítására hivatkozunk.

— A kereszténységet nem lehet lezárt dogmarendszerként felfogni, mivel szüntelen keresés és törekvés a lélek legmagasabb értékeinek összessége felé (16.), s a lélek fejlődésében nincs megállás. A szabad bibliai gondolat, a Krisztus iránti vidám lelkiismeret, az Isten által betelt emberiség reformációja végtelen feladat, s így maga az unitárius vallás betöltése is ilyen. (20.)

— Bármennyire is bibliai és teológiai eredetileg ez az unitárius gondolat, sohasem maradhat meg kizárólag a szoros értelemben vett vallási területen. Már első hivatalos megjelenésekor — írja Varga Béla —, az 1568-ban tartott tordai országgyűlésen fellendült az egyetemes kultúra magaslatára, midőn törvénybe iktatta a vallásszabadságot. Ez a határozat magában foglalja az unitárius szellem kulturális programját, amely lényegétől elválaszthatatlan. Mert az igaz hit — írja Dávid Ferencre hivatkozva — a szeretet műveiben nyilvánul meg. Egy másik művében így fogalmaz: a vallást cselekedni kell a közösség érdekében.

A fenti két megállapítás már túlmutat a Dávid Ferenc és az unitarizmus jelentőségét összegező történeti megemlékezés keretein, és átvezet Varga Béla hittani előadásait egybefoglaló tanulmányának gondolatkörébe.

Az esetleg tájékozatlan olvasóban azonban máris kétségek merülhetnek fel. Ha ugyanis az unitárius kereszténységet nem lehet véglegesen lezárt dogmarendszerként felfogni, akkor van-e lehetőség arra, hogy az unitárius hittan a keresztény hit objektív igazságainak kifejezője legyen, s mint ilyen, normatív jelleggel bírjon? Egyszerűbben így kérdezhetünk: mit hisznek tehát az unitáriusok, s hitük mennyiben tükrözi a keresztény hit igazságát? Hittanának első két fejezetében Varga Béla pozitív választ ad ezekre a kérdésekre.

A keresztény hitnek megvannak azok a kétségbe nem vonható igazságai, amelyek nélkül a keresztény hit el sem képzelhető. Ezek mint a keresztény hit objektív igazságai felülállanak az egyéni hitelmény esetlegességein. (30.) Tévedés lenne tehát azt hinni, hogy az unitárius hittan *csak* az individuális meggyőződések kifejezője lehet. Hittan nincs hitelvek, objektív igazságok nélkül. Az unitárius hittan a keresztény hit igazságairól való tudásunk rendszere. Feladata bemutatni a hit világának igazságait, amelyek objektívek a hit számára, s ami felőleli mindazt, ami az unitárius keresztény vallásról nézve lényeges, közös s így jellegzetes vonás. (38.)

Kizárólag az egyszerűség kedvéért tehát fogalmazhatunk akár úgy is, hogy: nekünk is vannak „dogmáink“, a „dogmán“ olyan tanokat értünk, amelyek valamely egyházi közösségben, a szélesebb rétegek között is elterjedtek, vagy ha a „dogmán“ olyan vallásos tételt értünk, amely érvényességre tart igényt. (27.) Hogy mi mégsem fogadjuk el a *dogma* elnevezést — hanem következetesen a *hittan*-t használjuk —, az annak tulajdonítható, hogy a dogma történetileg és a mai közfelfogásban is igen sok mellékjelentéssel van terhelve. Nekünk unitáriusoknak hitelveink vannak. Ez a megkülönböztetés azt tartalmazza, hogy nincsenek zsinatok által szentesített, kötelező érvénnyel bíró elméleteink a hit kérdéseiben. Vannak azonban — az unitárius köztudatban kialakult és megszilárdult — olyan nézeteink a keresztény vallással kapcsolatban, amelyek az unitárius vallásos köztudatot meghatározzák. Az unitárius vallásos köztudatban kikristályosodott ezen általános meggyőződések sze-

rint: az unitárius vallás egyszerű, feltétele az isten- és emberszeretet, amely Jézus tanításainak a lényege. A lelkiismeret szabad, mindenki legjobb meggyőződését követheti vallásos felfogásában. Ennek következtében az unitarizmus és az individualizmus egymáshoz tartozik. Az unitárius gondolkodásra jellemző az ember jóra való képességében és nagyrahitottságában való hit; a fejlődés és haladás szükségességében és fokozatos megvalósulásában, az emberi lélek tökéletesedésében s ezáltal Istenhez való közeledésének szinte korlátlan lehetőségében való meggyőződés. Továbbá: a tudománnyal nem kerülhet ellentétbe, mert nem fogad el semmit, ami a józan ész törvényeivel ellenkezik. A lelkiismeret belső tekintélyét hangsúlyozza, s az egyházat mindezen nézetei ápolására és terjesztésére hivatott intézménynek tekinti. (33.)

Nagyjából ezek azok az unitárius vallásos köztudatban kikristályosodott általános meggyőzések, amelyek mintegy keretül szolgálnak a tulajdonképpeni hitelvi álláspontnak, amely Isten egységének és oszthatatlanságának, az ember-Jézusnak mint követendő példa- és eszményképnek, valamint a szentléleknek mint Isten jóra vezérlő erejének hitét vallja. Erkölcsi vonatkozásban pedig az akarat szabadságát, a bűnbánat és megtérés szükségességét hirdeti, s a vallás bensőségességét a külső megnyilvánulási formákkal szemben előnyben részesíti. (34.)

Ha a felsorolás nem is tekinthető teljesnek, kétségtelen, hogy nagyjából ezek körül forog az unitárius gondolkodás.

Szerzőnk még két igen fontos, lényeges tényezőre hívja fel itt a figyelmünket. Először: az unitárius vallás történelmileg és ténylegesen is evangéliumi alapokon áll. Hitének igazságai Jézus tanításában gyökereznek. Jézus eszméi biztosítják a vallásos kielégülést, a lélek megnyugvását. Mert — másodszer — az unitárius keresztény vallásos világnézet mindenekelőtt vallás. Vallás, amelynek hivatása, hogy minden tekintetben betöltse, megnyugtassa és felemelje a lelket. (35.)

A III. fejezet az unitárius hittan alapfogalmainak — vallás és teológia, Isten és ember, hit és vallás — mibenlétét és egymáshoz való viszonyát tárja fel. Ezt követően a dogma- és értékkereszténység (unitarizmus) közötti lényegi különbségekkel ismertet meg — igen érdekeltesen — a IV. fejezet; majd az unitárius felfogás történeti kialakulásának feltételeit vizsgálja szerzőnk a keresztény vallás fejlődési folyamatában (V. fejezet).

Az unitárius hitelvek konkrét tartalmának tárgyalására térve, (VI. Az unit. hittan főbb pontjai), Varga Béla megállapítja, hogy az unitárius keresztény hit három pilléren nyugszik. Isten, Jézus és szentlélek nélkül nincs kereszténység. (74.) De a keresztény hittanok (dogmatikák) hagyományos — hitvallási formát követő — tárgyi felosztását csak részben követi. Ezzel is jelezni kívánja, hogy ez a hagyományos keresztény forma — az unitárius hitfelfogásnak megfelelően — egészen új tartalommal telik meg: az unitárius hittan teocentrikus. Középpontjában Isten áll, aki Atya; oszthatatlan egy; lélek (szellem), mégpedig tökéletes, szent és jó, valamint személyes és öntudatos, s mint ilyen transzcendens és immanens is. Varga Béla itt tárgyalja még a teremtéssel — mint Isten munkájával — kapcsolatos felfogásunkat, valamint a keresztény kijelentést, különös tekintettel a Jézus által történt kijelentésre. Az Istenről szóló részt — a hagyományos keresztény felosztástól eltérően — a szentlélekről szóló fejezet zárja. A szentlélek Istennek reánk ható tevékeny

ereje. (67.) Nem külön személy tehát, hanem Isten személyének lényeges megnyilatkozása. (74.) Benne és általa a keresztény vallás tisztán belső szellemi természete és jelentősége jut kifejezésre.

Jézusról való felfogásunkat Varga Béla három fejezetben (10, 11, 12.) tárgyalja. Hangsúlyozza, hogy számunkra Jézus valóságos történelmi személy, ember, s nem Isten ontológiai értelemben vett egyszülött fia, s nem a szentháromság második személye. Jézus és nem Krisztus.

Az ezt követő fejezetekben Varga Béla a megváltás, a bűnbocsánat, az örökélet és az egyház fogalmának vallásos tartalmát ismerteti, illetve értelmezi az unitárius felfogás szerint.

Szerzőnk széles körű olvasottságáról tanúskodó hatalmas tárgyismerete (s annak művében való felvonultatása: több mint félszáz szerzőre hivatkozik, illetve utal fejtegetései rendjén) az igen logikus gondolkodású filozófus lényegretörő és világos gondolatvezetésével társul. Varga Béla stílusa, előadásmódja — az elvont fogalmakkal kapcsolatos fejtegetések rendjén is — rendkívül szabatos és tömör. Utóbbi olyannyira, hogy hittanának akár vázlatos ismertetése — „kivonatolása“ — is meddő kísérletnek bizonyulna egy könyvismertetés keretein belül. Ezért a kiértékelő ismertetés helyett mindössze néhány észrevétel, megjegyzés megételére szorítkozunk.

Hittanában Varga Béla utal arra is, hogy az unitárius vallás kétségtelenül több, mint Dávid Ferenc idejében. Az olvasóban — ennek kapcsán — önkéntelenül felvetődhet a kérdés: vajon a ma unitáriusának hitfelfogása nem több-e, mint amennyit Varga Béla — egy fél évszázaddal ezelőtt — összegezett belőle?

A válasz kétségtelenül csak egyértelmű lehet: több. De ez egészen természetes. Az unitárius hittan múltja alapvetően szentháromságellenes. Részben ezért is: hittanunk egyéb vonatkozásainak kidolgozása kissé elsikkadt. Varga Béla tisztában van e ténnyel, de az örökség hatása alól nem sikerül teljesen kivonnia, felszabadítania magát. (Igaz, épp ennek köszönhetően olvashatunk művében jó néhány meggyőző filozófiai, logikai és történelmi érvet a szentháromság dogmájával kapcsolatosan. Lásd pl. az Isten egysége fejezetcím alatt.)

Hittanának tárgyi felosztását és részben tartalmát illetően is lehet néhány fenntartásunk. A vallásos lelket foglalkoztatja a kérdés: ki és milyen Isten? Tehát igényli azon vonások ismeretét, amelyek az istenfogalom megértésében általában segítségünkre lehetnek. Ezért a hívő keresztény lélek minden bizonnyal hiányosnak érzi Varga Béla hittanának Istenről szóló részét. Igaz, kimondottan hivatkozik arra, hogy nincs szándékában felsorolni mindazokat a vonásokat, amelyeket Isten fogalmának megértésére általában fel szoktak sorolni. (74.)

Isten munkáiról szólva feltétlenül külön fejezetet szerettünk volna olvasni az isteni lényegből fakadó gondviselésről.

Ugyancsak Isten munkáinak csoportjába — „tevékenységi körébe“ — sorolható a szentlélek mint Isten személyének lényeges megnyilatkozása, reánk ható tevékenysége, s véleményünk szerint: a kijelentés is.

Ami a ma unitáriusa számára a legszembetűnőbb hiányosságot jelentheti Varga Béla munkájában, az kétségtelenül az emberről szóló felfogásunkat ismertető fejezet hiánya. Épp Jézus tanítása alapján, Varga Béla előbbieken már idézett megállapítását így egészíthetjük ki: az

unitárius keresztény hit négy pilléren nyugszik, úm.: Isten, Jézus, szentlélek és — az ember. Ember nélkül nincs kereszténység.

Ezek a megjegyzések és fenntartások természetesen semmit sem kívánnak levonni Varga Béla hittanának értékéből. Ilyen szándék még ha lenne is az utókor részéről, nyomban érvényét veszítené, hiszen a szerző kézírata nem maradt kiadásra szánt formában hátra. Varga Béla — ebben a formában legalábbis — nem szándékozott kiadni hittani előadásainak anyagát. Hogy mégis felemlítjük őket, az azért van, mert a felmerülő kérdések továbbgondolásukra hivatottak indítani bennünket. Épp Varga Béla szándékának is megfelelően, mert — ahogyan többször utal rá — az unitárius hittan nem lehet elavult fogalmak gyűjteménye, hanem mindennapi hitünk tartalmának kézenfekvő kifejezése (41.), s az unitárius vallásra nézve kétszeresen kötelező a „semper reformari debet“ elve. Állandóan törekednie kell arra, hogy hitét tisztázza és hittani kérdésekben határozott álláspontot tudjon elfogadni. Nem lehet célja, hogy valamikor megállapított hitcikkeket közöljön s ezek mellett vagy ellen állást foglaljon. Az unitárius hittan feladata az, hogy az evangéliumi keresztény hit igazságait s a keresztény vallás lényegének megértéséhez szükséges alapvető fogalmakat hozza egészen közel a mi mai felfogásunkhoz, az élő, mindennap újra meg újra születő hithez. (39—40.)

Miben összegezhetnének Varga Béla hittanának jelentőségét?

Nehéz egy könyv értékét minden szempontra kiterjedően felbecsülni.

Ha csak azt mondjuk, hogy egy könyv jelentősége hatásaiban nyilvánul meg, illetve jut kifejezésre igazán, Varga Béla hittana már akkor is felbecsülhetetlen szolgálatot tett az unitarizmusnak. Mint minden valóban maradandó értékű munka: nemcsak a maga korában, de azzal is, hogy az unitarizmus további fejlődési irányát — napjaink hitfelfogását is meghatározta.

A ma keresztény embere, aki kezébe veheti ezt a Dávid Ferenc halálának négyszázadik évfordulójára újra kiadott munkát, maradandó élményt és értékeket nyerhet általa. Mert Varga Béla nem valamiféle „olcsó vigaszt“ kínál olvasóinak. Rányítja szemünket, hogy az unitárius vallás nem valamiféle „kényelmes“ vallás. Ez a vallás nem kínál követőinek, sem az iránta érdeklődést tanúsító más felekezetűeknek önmagukban üdvözítő dogmákat elhívésre. Varga Béla kétséget kizáró módon mutat rá, hogy azok a keresztény századok, amelyek az ember-Jézusból imádat Krisztust alkottak, tulajdonképpen elszegényítették Jézus tanításának és követendő példaként előttünk álló személyes varázsának páratlan, mérhetetlen gazdagságát. Jézus hit- és életfelfogása épp központi fontosságú részében szenvedett kárt, midőn követőinek adott vallását néhány dogma elhívésére szűkítették le. A Jézus tanításán alapuló érték-kereszténység önmagában véve még nem üdvözít senkit. Igényli az „itt és most“, e földi létben élő és cselekvő, Istenben hívő ember részvételét is. Az olyan keresztényét, aki a jézusi eszményeket megélni akaró elhatározással és valóságos tartalommal képes betölteni Isten drága ajándékát, a hitet. Aki az élő Isten cselekvő munkatársa kíván lenni az emberi lelket tökéletesítő, az életet a szüntelen fejlődés útján előbbrevivő szeretetszolgálatban. Mert a jézusi kereszténységben a szeretet mint cselekvő élet nyilvánul. Ezt megvalósítani pedig összehasonlíthatatlanul nehezebb — állapítja meg Varga Béla —, mint dogmákat elfogadni, bennük hinni s ennek alapján remélni az üdvösséget. (62.)

Varga Béla két tanulmányát az alkalomnak megfelelő, szép előszóval bocsátotta a könyvek sorsának útjára a kiadó egyház püspöke, dr. Ferencz József.

A kötet végén rövid angol nyelvű összefoglalás és Varga Béla tanulmányának „Az unitárius hittan lehetősége, az unitárius közfelfogás“ c. fejezete található, a szerző egykori tanítványának, dr. Harrington S. Donaldné Szánthó Vilma — jelenleg New York-i lelkész — angol fordításában.

A kötet névmutató és tartalomjegyzékkel zárul, ami a kötet olvasása közben sokszor hiányolt jegyzetanyag hiányát juttatja eszünkbe. A kötethez csatolt jegyzetanyag kétségtelenül indokolt és igen hasznos lett volna. Akár Varga Béla — már említett — idegen szerzőkre való, meglehetősen gyakori utalásaira hivatkozunk, akár a filozófiában és teológiában tájékozatlan, világi és átlagolvasók nehézségeire gondolunk: egy ilyen jellegű és tartalmú szakmunka elengedhetetlen tartozéka a megfelelő magyarázó- és jegyzetanyag.

A külalakjában is igen szép, izléses kötet a magyarországi Egyetemi Nyomda kiváló munkáját dicséri.

Kovács István

Balogh Edgár: Vargyasi változatok. Bukarest, 1979. 180+5 l.

Akinek megélhetése miatt el kellett hagynia szülőföldjét, egy kicsit elidegenedik attól. Még pontosabban, nem is ő idegenedik el, hanem tőle idegenedik el a szülőföld, kiváltképpen az ottani emberek. Úgy jár az ilyen ember, mint Huszár Sándor a makfalvi gyümölcsösben: személyazonossági igazolványát kéri, már nem ismerik (Szülőföld kerestetik, A Hét 1980 7. sz.). Ezt az elidegenedést pótolja az a tény, hogy az ilyen ember előtt a szülőföld fogalma kitágul. Amit a szűkebb szülőhelyből elveszített, azt megkapja ott, ahol új ismeretséget kötött, ahol hivatását betölti, ahol gyakran megfordul.

Így váltott szülőfölddé Balogh Edgárnak is Vargyas.

Vallási megoszlás szerint Vargyas többségében unitárius, ezért is olvassuk szívesen a közel negyven esztendő alatt keletkezett írásokat, melyek rögzítik az ott végbement változásokat.

Könyvét a szerző műfajilag így határozza meg: „napló és jegyzet, riport és szociográfia között, egészében talán egy soha teljesen meg nem írt önéletrajz kivágott részeinek felel meg“.

A könyv olvasása közben boldogan tekintünk a sorok mögött Balogh Edgárra, aki úgy meg tudta szeretni a mi népünket. „Sodródásaimban temesvári szülőhelyem, apám Nagyszebenje és anyám Pozsonya, a prágai és budapesti tanulmányok, Kolozsvár és az olténiai katonáskodás, végül Brassó és újra Kolozsvár közt itt találtam végre maradandó családi fészekre, itt leltem honra, ez lett választott szülőföldem.“

Az 1941—1979 között keletkezett 36 írást a szerző három csoportba osztva tárja elénk: Emlék, Valóság és Jövő témakör szerint, melyhez Bartha Árpád 16 sikerült fényképfelvétele kapcsolódik.

Mindannyiunkat érdekelhet, hogyan változott közel négy évtized alatt a vargyasi élet, mely kezdetben nem különbözött a többi székely

falvak életétől, de az utóbbi időben sajátos helyzetet nyert, amikor tipikusan iparosodó székely faluvá változott. Amíg az iparosodással sok falu elnéptelenedett a városok javára, addig „Vargyas otthon maradt, s hogy virágzásnak indult, valósággal átépült, lakossága falun is városiasodni, új életformára térni kezdett“ — ez az altalaj kincsének köszönhető.

„A helyben maradó, a helyszínen iparosodó Vargyason kialakulhat a kettős. — egy falusi-városi életforma, melyben a műszaki civilizáció eredményei a tájjal, természettel való közvetlen kapcsolat megőrzésével párosulnak, s így egy még szokatlan, eléggé fel nem mért és értékelt, de sokat ígérő falun belül ipari-mezőgazdasági ökológia távlatait nyitogattják.“

Ezt a valóságot ábrázolják a cikkek, és ezt a jövőt álmódják meg, a kívülről érkező, de mégis benne élő író lelkén keresztül, a valóság talaján állva.

A könyv ipari, mezőgazdasági, népművészeti, kulturális szempontjai mellett hangot ad Vargyas vallási jellegének is.

Az unitárius templom képe mellett gyakran olvassuk nagy unitárius elődeink neveit is, akik a közművelődésben, az újjászületés sokféle lehetőségai között egy ma is értékesíthető sajátos hagyományt képviselnek. Ilyen szellemben emlegetve olvassuk Dávid Ferenc és Heltai Gáspár, Kriza János és Orbán Balázs nevét. Hálával gondol az író Dobai István egykori vargyasi unitárius lelkészre, mint a romániai magyar irodalom úttörőinek egyikére, a „Tizenegyek“ Vargyason élt és működött írójára.

Néhány vonással megrajzolva magunk előtt látunk a vargyasi templomban egy konfirmációt 1944 áldozócsütörtökén. „Mire beértünk a templom elé, a konfirmáció éppen megkezdődött... én a torony alatt hágtam fel egy rozoga lépcsőn, s benyomakódtam a karzatra. Tágas, derűs hajlék ez az istenháza, most élővirágba borult. 1812-ben kövenként hordták fel Alszezből s építették belőle az újat a szabad székelyek. Akkor még hadakoztak érte az úrbéres alszegiekkel s a birtokos Daniel Elekkel, manapság legfeljebb ilyen nagy ünnep alkalmával telik meg a templom. Felágaskodom, s jól látom a fiatalokat az úrasztala körül. Ott ül Samu is. Fehér inge idáig vakít, fekete ujjasán virágcsokor. A tiszteletes kérdéseket ad fel, s hol egy legény, hol egy leány fújja a betanult kátét. A leányokat is látom, abban a fekete-piros vargyasi viseletben mindahány, amelyben Rebit is először megpillantottam. Énekelnek, kórusban szavalják a hitvallást, s a tiszteletes szétosztja köztük a kenyeret. Kézbe veszik, úgy emelik a szájukba, és sorjába kortyintanak a kehely borából. Számomra különös látvány. Az én tömjénfüstös, ámbraillatos templomi gyermekélményeimben a szent ostya csak ízével szerepel. Lehunytuk a szemünket, rá sem mertünk volna nézni az Úr tésztére.“

„Szabadság és egyszerűség árad itt minden mozdulatból, semmiféle mítosz nincs ebben a kilúgozott szívű és megmosott agyvelejű unitárius faluban... Nézem a magasból a fenségesen emberi szertartást, s közben eszembe jut, mit mondott a reggel apánk... Most ott ül legelől, a Máthék padjában, mongolos arcán diadalmas mosoly. Fajából a nyolcadik kapta ma a konfirmációt.“

A továbbiakban meglepéssel olvassuk, hogy Dimény András vargyasi lelkészt a falu lelkiismeretének nevezi. Azt hiszem, senkitől sem várhat egy lelkész ennél szebb elismerést.

A falu unitárius vonatkozásaitól eltekintve, a könyv általános szempontjait tekintve megállapíthatjuk azt, hogy a *Vargyasi változások* c. írás egy olyan látóhegyre vezet fel, mely alkalmat ad arra, hogy mai szemmel nézzünk a falu jövője felé. Előbb azonban megtanít arra, hogyan kell látni „itt és most“ azt a falut, azt a népet, ahol a többi értelmiség mellett az unitárius lelkészek 90 százaléka él; ezzel egyidőben azt is megtanulhatjuk, hogyan kell odagyökerezni ahhoz a tájhoz, ahol hivatásunkat gyakoroljuk. (Amíg más elhagyja a falut, addig Balogh Edgár még az unokáit is idegyökerezteti.) A jövő kérdéseinek a megoldásában az író a falusi értelmiségiekre számít, s közöttük helyet kapnak a lelkészek is, kik át tudják „emelni a szocialista kultúrába a régi értékeket“.

Jakab Dénes